

Miro Kačić
LEKSIJA I ZAMJENICE

dr. Miro Kačić, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak, Ur.: 22. svibnja 1995.

UDK 801.24

Pojam leksije u događajnoj gramatici uvodi mogućnost nove klasifikacije riječi i iskazuje drugačije odnose među njima. Tako se enklitički oblik ličnih zamjenica može staviti u paradigmu glagolskoga lica i onda ne tvori isti razred s naglašenim oblicima te zamjenice.

Teorijski okvir događajne gramatike,¹ u kojoj smo uveli novu jedinicu - *leksiju* i novu lingvističku razinu - *leksijsku*, određuje novi odnos jedinica. Tako možemo reći, služeći

1 Događajna je gramatika nastala početkom osamdesetih godina, a rezultat je primjene algebarskih modela u lingvističkim istraživanjima. Artikulirana je, i obranjena, u doktorskoj disertaciji 1987, a objavljena 1988 (La théorie des ensembles et l'analyse linguistique, ANRT, Lille). Mogla bi se, ukratko, opisati ovako:

Sve što se zbiva, može se pojednostavljeno shvatiti kao događaj, i sve ono što se jezikom izriče, može zato biti shvaćeno kao događaj. Zadatak je gramatike, dakle, da opiše te događaje i da kroz njih pokuša objasniti funkcioniranje jezičnog fenomena-jezikovstva.

Događajnu gramatiku karakterizira:

- a) globalni ili totalni pristup jezikovstvu;
- b) stalni suodnos jezika i izvanjezične stvarnosti; stvarnost je shvaćena u najširem smislu - uključuje i misao, maštu...

U događajnoj se gramatici prihvaća sve ono što za većinu lingvista nije upitno: jezične artikulacije, vokalni karakter jezičnog fenomena, linearni karakter govornog lanca, opozicija te linearnosti i ustrojstva jezika - što rezultira opozicijom površinska vs dubinska opozicija struktura (*ordre linéaire vs ordre structural*), paradigmatički odnosi ograničavaju sintagmatske, postojanje sintaktičkih funkcija, najvažnija, barem s jezikoslovnoga stajališta, uloga jezikovstva je ljudska komunikacija, što znači da se govori kako bi se nešto iskazalo.

Događajna gramatika zasniva se, dakle, poglavito na: pojmu događaja, pojmu leksije i strogoga razlikovanja jezičnih razina. Središnji je pojam (uz pojam događaja) pojam relacije, pa je onda to glagolokoncentrična gramatika, a to onda zahtijeva razlikovanje položaja i mjesta sudionika u formalnome modelu (sudionici su svi čimbenici događaja - aktanti su samo oni elementi koji proizlaze iz glagolske

se tradicionalnim kategorijama, da se vrste riječi u hrvatskome, a i u drugim jezicima, drugačije raspoređuju.

U ovom ćemo radu prikazati na modelu zamjenica kako događajna gramatika može rasporediti zamjenice.

Koncept će leksije² zamjenice hrvatskoga jezika rasporediti u dva različita skupa. Jedan bi skup činile leksije, a drugi bi tip skupova mogli činiti morfemi. Zato ćemo reći da će sve zamjenice hrvatskoga jezika, osim dijela ličnih zamjenica i povratne zamjenice, biti u skupu leksija. Lične i povratne zamjenice rasporedit će se u dva skupa. Jedan će skup tvoriti leksije, takozvani naglašeni oblici:³

Ja	ti	on,ono	ona itd.	
mene	tebe	njega	nje	sebe
meni				
mene				
meni				
mnome				

Da su ovo leksije, lako je dokazati provjerom na jezičnoj građi, primjenom postupka koji je definiran u Kačić 1992. Svaka od ovih jedinica može sama za sebe tvoriti iskaz⁴ i svaka se može raščlaniti na najmanje dva elementa⁵.

Očito je da se drugi tip skupova, takozvani nenaglašeni oblici ili enklitike, razlikuje od prvoga:

-	-	-	-	-
me	te	ga	je	se
mi	ti	mu	joj	si
me	te	ga,nj	ju,je	se

valencije).

Postoje najmanje tri jezične artikulacije. Treća je artikulacija kategorijska, a to onda uključuje mogućnost gramatikalizacije svih mogućih svjetova. Odbacuje se razlikovanje osnovnih oblika i odnosa iz kojih bi se onda izvodili drugi oblici i odnosi. Tako su, primjerice, aktiv i pasiv (tamo gdje postoje) ravnopravni oblici, a nisu preoblake jednoga u drugi. Budući da je glagol relacija, onda su aktiv i pasiv inverzne relacije u matematičkom smislu.

Pojednostavljena shema organizacije jezične građe bila bi: postoje najmanje jezične organizacijske jedinice - fonemi - jedinice druge artikulacije. Te se jedinice kombiniraju prema određenim pravilima (poštujući načelo kompatibilnosti) tvoreći tako veće jedinice, koje opet međusobnim kombiniranjem tvore tako veće jedinice i tako redom do poruke, tj. iskaza.

2 Pojam leksije definiran je u Kačić 1988, a dodatno objašnjen u Kačić 1992.

3 Vidi Babić i dr. 1991:647-662.

4 Iskazi: *nje, mene* česti su i prirodni u govoru.

5 Činjenica da su neki nominativi teško raščlanjivi (ja) ne umanjuje vrijednost argumentacije. Ti su amalgami česti elementi u jeziku.

Funkcioniraju li jedinice ovoga skupa kao jedinice gornjega skupa? Drugim riječima: jesu li enklitike leksije? One to ne mogu biti, jer same ne mogu tvoriti iskaze. Jesu li onda one morfemi? One ni to ne mogu biti, jer je lako raščlaniti njihove izraze na najmanje dva elementa: m-e, m-i, t-e, s-e, j-u...

Najjednostavnija će raščlamba pokazati da se u tim jedinicama može lako prepoznati leksička značenja m-, t-, s-, j-, i oznake padeža -e, -i. Dakle, ove jedinice nisu morfemi (sastavljene su od dva morfema), ali nisu ni leksije, iako im formalno nalikuju. Mogli bismo ih nazvati kvazileksijama ili kako drugačije. Ako smo već za minimalni znak uzeli nazivak morfem, onda bismo mogli za ove jedinice iskoristiti nazivak monem, jer su po jednom bitnom svojstvu pojmovno bliske Martinetovim monemima. Da bi slagao moneme u razrede, Martinet se služi kriterijem kompatibilnosti i izbora⁶. Poslužit ću se tom metodom za definiranje enklitika. U francuskom postoje jedinice: mon, ton... le, la, koje po svojim svojstvima odgovaraju enklitičkim zamjenicama u hrvatskom. Primijenimo načelo zamjene⁷ da bismo raščlanili te jedinice:

m-a	l-e	m-on
m-on	l-a	t-on

Očito je da se pojedini elementi /m/ i /t/, /a/ i /ō/, /a/ i /ø/ mogu zamjenjivati ovisno o okru'ju:

/m-a/	/t-a/	/s-a/
/m-ō/	/t-ō/	/s-ō/ itd.

Uočavamo, dakle, da je moguće provesti raščlanjivanje na još manje jedinice kojima možemo pridodati značenja. Tako bi u *m-a* i *m-on*, primjerice, *m-* imalo isto značenje kao u hrvatskom *moj*, *moja*, a izrazi *-a* i *-on* bi označavali rod (ženski, odnosno muški). U komunikaciji, kod slaganja ovih jedinica u iskazu, postojala bi mogućnost govornikova izbora.⁸ Govornik može, dakle, birati hoće li odabrati *mon*, *ton* ili možda *le...* da bi rekao ono što hoće reći.⁹

Analiziramo li sada, primjerice, složenije jezične entitete kao što su:

ma maison	mon cheval
-----------	------------

6 Vidi Martinet 1985:110.

7 Ta se zamjena (komutacija) vrši na razini jezika kao sustava (fr. *langue*) a ne na razini diskurza ili, ako hoćete, na teoretskoj razini.

8 Sigurno je da postoji i ne-izbor u odnosu na rod, no on se uglavnom pojavljuje na razini govorne realizacije jezika. Izbor je napravljen u sustavu. Jasno je da nema izbora kad moramo neku jedinicu slagati s jedinicom u rodu, broju i padežu.

9 Izbor je ovdje ograničen, djelomice vrstom imenice, ali to je sasvim drugi problem.

i prihvatimo Martinetovu analizu roda,¹⁰ tada kao jedinicu imamo /a...*maison*/, samo smo sada primorani ono *m-* (u *ma*) analizirati kao morfem. No, kad je riječ o elementima *mon, ton, ma, ta...*, valja reći da Martinet u monemski »razred aktualizatora« svrstava upravo *mon, ton...*, a ne *m-, t-*, itd. (Vidi Martinet, 1979:39). Dakle, on te elemente smatra monemima a ne sintemima (Isto, str. 73). S obzirom na izneseno, mislim da monem ne bi bio drugo do posredna (prijelazna) značenjska jedinica koja stoji između morfema i sintaksičke jedinice, i koja je određena kriterijem govornikova izbora. Predlažem, stoga, da se razlikuje morfem - minimalni znak i monem - jedinica govornikova izbora, koja se, na ljestvici jedinica, nalazi između morfema i leksije. U ovakvom bismo teorijskom okružju mogli reći da su zamjeničke enklitike monemi.

Lako je zapaziti da se enklitike javljaju u samo tri padeža: genitivu, dativu i akuzativu. Prvo je pitanje koje se nameće: zašto se enklitički oblici javljaju samo u ova tri padeža? Odgovor ćemo pokušati dati kasnije, a mislim da on proizlazi iz same prirode ovih »zamjenica«.

Nekoliko riječi o samom nazivu zamjenice, prije nego što prijedem na daljnje razmatranje. Ono što odgovara hrvatskoj zamjenici, u velikom broju jezika, imenovano je po latinskom uzoru pronomem [»za« (pro) »ime« (nomen)]. Tako, primjerice, u francuskom imamo *pronom*, u engleskom *pronoun* itd. Hrvatski naziv zamjenica¹¹ čini mi se primjereniji lingvistički prikladnijem nazivu supstitut¹², i to je pojam koji hrvatska teorija gramatike mora prihvatiti i koja ne treba zamjenjivati terminom upućivačke riječi¹³, jer ako nešto zamjenjuje nešto drugo, onda i na to upućuje.

Pogledajmo sada što je s ličnim zamjenicama u francuskom jeziku.

Prema nekim gramatikama ove se zamjenice dijele na naglašene (*toniques*¹⁴ ili *accentués*¹⁵) i nenaglašene (*atones* ili *non-accentués*)¹⁶, dakle, po istom principu kao u hrvatskim gramatikama. Paradigme su im jasno odvojene:

10 Martinet 1985:55.

11 Nećemo uzimati u obzir pridjevske funkcije hrvatske zamjenice. Pogrešno je, po mom mišljenju, govoriti o pridjevskim zamjenicama, bolje bi bilo govoriti o pridjevima i zamjenicama koji imaju isti oblik. Nikome ne pada na pamet da zove pridjevskim prilozima one priloge koji se u liku podudaraju s pridjevima srednjega roda.

12 Ovaj naziv odgovara više prirodi zamjenica jer one ne zamjenjuju samo imenice već mogu i dijelove rečenice, rečenice, pa i čitave tekstove.

13 Vidi Babić i dr. 1991:645.

14 Grevisse 1964:409-410.

15 Dubois et Lagane 1973:91.

16 M. Grevisse u Grevisse 1988:1006 mijenja nazivke i naziva ih sada *formes conjointes* i *formes disjointes*.

je	moi	tu	toi	il	lui	itd.
me	-	te	-	le	-	
				lui		

Mnogi lingvisti, od Tesnière naovamo, odvajaju riječ *je* od riječi *moi*, nazivajući prvu licem (*indice personnel*), a drugu tek ličnom imenicom¹⁷ (Vidi Tesnière 1988:132). Po tom bi principu zamjenica *je* u francuskom jeziku pripadala istoj kategoriji kao i *-m* u hrvatskom¹⁸, i obje bi bile morfemi, tj. pripadale bi istom tipu skupova.

Kako smo vidjeli, enklitički se oblici javljaju u samo tri padeža. Postavlja se pitanje: zašto? To sigurno nije zato što ne dolaze s prijedlozima¹⁹, jer imamo: *za me, za te, po nj, za nj...*²⁰. Obično se kaže da se naglašeni oblici javljaju kad se nešto želi istaknuti. To i jest jedan kriterij. Ali kad se, primjerice, želi subjekt istaknuti, onda se subjekt u rečenici leksijski ostvaruje, pa možemo imati ovakav iskaz: *Ja sam to rekao*, nasuprot iskazu: *Rekao sam to*. Ne radi li se ovdje o jednakom odnosu kao u slučaju kad kažemo: *Napravio sam to tebi* umjesto: *Napravio sam ti to?* Ako je tomu tako, onda bismo *tebi* mogli analizirati kao dio paradigme *ti, tebe, tebi*, a *ti* iz drugoga primjera kao dio paradigme drugoga lica tj. (*-š*), *te, ti*. U hrvatskom bi dakle morfem lica, kad se radi o subjektnoj konstrukciji²¹, bio izražen morfemom lica unutar glagolskoga oblika, a objektna bi se konstrukcija²² izrazila preko zasebne jedinice izvan glagolskoga oblika.

Da bi to moglo biti tako, pogledajmo jedan primjer. Zamislimo dijalog:

U kući je! Ma nema nikoga u kući, drago dijete. Je, u kući je. Ma nije. Jest, vidjela sam ga.

Teško je zamisliti da *ga* ovdje zamjenjuje što drugo osim treće lice jednine. A to se u hrvatskom ne može drugačije izraziti nego na ovaj način. *Nema*, u hrvatskom, mogućnosti da lice koje je stopljeno s glagolom može izraziti objektni odnos drugačije nego preko nekog supstituta²³.

Sasvim je sigurno da nitko u ovakvoj situaciji ne bi rekao:

Vidio (vidjela) sam njega.

Takav bismo iskaz mogli dobiti u ovakvoj situaciji:

On je u kući. Ma nije on, nego ona. Jest, vidjela sam njega.

17 Substantif personnel.

18 Vidi Tesnière 1988:139.

19 Poznato je da se lokativ i instrumental javljaju s prijedlozima.

20 Vidi Babić i dr. 1991:648.

21 Tesnière to zove *cas sujet*.

22 Tesnière je naziva *cas régime*.

23 Tako je to u sustavu hrvatskoga jezika, u mađarskom bi to primjerice moglo biti drugačije (Vidi Tesnière 1988:142).

Činjenica da bi se u istoj situaciji moglo reći:

Vidjela sam ga.,

stvar je govornikova izbora, isto tako kao što je iskazom

Vidio sam to.,

umjesto

Ja sam to vidio.,

govornik napravio izbor.

Zašto se objektne konstrukcije javljaju u samo tri padeža? Jednostavno zato što se lokativ i instrumental javljaju s prijedlozima. Kad se enklitike jave s prijedlozima, onda od monemskih enklitika postaju složeniije jedinice, konstrukcije²⁴. U ovakvoj se uporabi čini da je ono što je izrečeno enklitikom posebno naglašeno, pa nam se čak i uporaba naglašenoga čini neutralnijom:

Došao sam po nj. Došao sam po njega.

U takvim konstrukcijama prijedložne enklitike nemaju više onaj položaj u iskazu koji su imale enklitike. Zanimljivo je da je i u francuskom kod enklitičkih oblika lične zamjenice, tj. kod morfema lica, sačuvana neka vrsta deklinacije (*il, le, lui*), a da se u prijedložnim konstrukcijama javljaju isključivo naglašeni oblici zamjenice, tj. leksije.

Neprijeporno je, dakle, da naglašeni oblici ličnih zamjenica i enklitike ne pripadaju istoj paradigmi, tj. istom razredu. Neprijeporno je i to da enklitički oblici ličnih zamjenica nisu morfemi. I zato možemo s pravom reći da ćemo morati napraviti drugačiju klasifikaciju vrsta riječi.

LITERATURA

1. Babić i drugi, 1991, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU i Globus, Zagreb.
2. Dubois et Lagane, 1973, *La nouvelle grammaire du français*, Larousse, Paris.
3. Grevisse, M., 1964, *Le bon usage*, Duculot, Gembloux.
4. Grevisse, M., 1988, *Le bon usage*, Duculot, Gembloux.
5. Kačić, M., 1988, *La théorie des ensembles et l'analyse linguistique*, ANRT, Lille.
6. Kačić, M., 1992, *Neki osnovni lingvistički pojmovi i nazivi*, *Suvremena lingvistika* br. 34, Zagreb.
7. Martinet, A., 1979, *Grammaire fonctionnelle du français*, Didier, Paris.
8. Martinet, A., 1985, *Syntaxe générale*, Armand Colin, Paris.
9. Tesnière, L., 1988, *Eléments de syntaxe structurale*, Klincksieck, Paris.

24 Prijedlog postaje nerazdvojni dio enklitike i čini s njome cjelinu.

RÉSUMÉ

Miro Kačić

LA LEXIE ET LE PRONOM

En utilisant la notion de lexie la grammaire événementielle fait une nouvelle répartition de parties du discours. On voit aisément que les pronom personnels atones ne peuvent être considérés ni comme les lexies ni comme les morphèmes. C'est pourquoi l'auteur propose une différence essentielle entre le morphème - le signe minimal et le monème - unité qui se situe hiérarchiquement entre le morphème, »libre« dans le discours et qui dépend du choix du locuteur.